

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:2. 2005

Brødrefolk – allierte i krig?

Magnus Petersson, *Brødræfalkens væl. Svensk-norska säkerhetsrelationer 1949–1969*, Diss, Santérus Förlag, Stockholm 2003. 339 s.

I de senere år har det i Sverige vokst frem en ny generasjon samtidshistorikere med sikkerhetspolitikk som spesialfelt. Vi ser en profesjonalisering av forskningen om etterkrigstiden, som er på høyde med kvalitetsforskningen internasjonalt og som beveger seg bort fra overideologiseringens forenklinger og stereotyper, fra helte- og skurkefortellingene. Magnus Petersson tilhører denne nye generasjonen, noe som reflekteres i hans doktoravhandling om svensk-norske sikkerhetspolitiske forbindelser 1949–1969.

Jeg skal i denne artikkelen 1) sammenfatte studien med hensyn til problemstillinger, analytiske tilnærminger og materielt innhold, hvor jeg bare marginalt vil kommentere fremstillingen; 2) foreta en samlet vurdering av kildene, analysen, innholdet og konklusjonene; 3) ta opp enkelte bemerkninger om empiri og perspektiver; og 4) og presentere en samlet konklusjon.

Sammendrag

Valg av 1949 som startpunkt nødvendigjør ingen særlig begrunnelse. 1969 som sluttpunkt er ikke like åpenbart. Petersson anfører flere gode grunner for å velge 1969, blant annet kildesituasjonen og endringer i militær tenkning og strategi, herunder den økte vekten på begrenset krig. For å aksenturere skillet rundt 1970 kunne han ha tilføyd den strukturelle betydningen av fremveksten av den sovjetiske nordflåten med sine to hovedkomponenter: en "blue water navy", som manifesterte seg i øvelsene *Sever* i 1968 og *Okean* i 1970 og 1975; og en strategisk ubåtstyrke, fremfor alt med introduksjonen av *Yankee*-klassen i 1967 og *Delta*-klassen i 1973.

Når det gjelder problemstillinger, påpeker Petersson at den nordiske/skandinaviske forskningen gjerne har fokusert på hvorfor man *ikke* lyktes med å nå frem til større enighet sett på bakgrunn av de mange fellestrekk. Peterssons utgangspunkt er det motsatte: Hvorfor oppnådde Sverige og Norge så høy grad av "samforstånd" når de sikkerhetspolitiske orienteringslinjene var så forskjellige? Samtidig ønsker imidlertid Petersson å undersøke *grensene* for denne "samforstånd".

Petersson benytter to kategorier av analytiske tilnærminger, som til sammen åpner for et mer *funksjonelt* syn på samarbeid enn hva som gjerne følger av en mer tradisjonell tilnærming med fokus på alliansefrihet og nøytralitet, som tenderer i retning av det folkerettslige og formalanalytiske.

I den første kategorien inngår avskrekking versus beroligelse og integrasjon ver-

sus avskjerming. Disse brukes både for synkron komparasjon (Norge versus Sverige) og for diakron komparasjon (endringer over tid). Videre hviler studien på tenkningen om nordisk balanse, som i sin tid ble lansert i forskningssammenheng av Arne Olav Brundtland. Her viser Petersson både til den statiske dimensjonen (eksistensen av et særegent nordisk mønster), og den dynamiske (teorien om sammenheng og potensiell endring),

Den andre kategorien utgjøres av tre analysenivåer: 1) det sikkerhetspolitiske nivå, hvor forfatteren bygger på det tradisjonelle sikkerhetspolitiske begrepet; 2) det strategiske nivå, som omhandler forestillinger om og planlegging for bruk av militær makt; og 3) det operative nivå, som rommer de praktiske, forsvarsrelaterte kontaktene. Her rettes søkelyset mer mot faktiske handlinger og tiltak enn på forestillinger. Petersson bemerker at en slik helhetlig tilnærming, denne formen for *strategic studies*, er vanlig i norske sikkerhetspolitiske studier, i motsetning til hva som er tilfellet i Sverige. Det er ifølge forfatteren ikke mulig å spore noen tydelig metodologisk bevissthet eller noe eksplisitt perspektivvalg verken hos Neutralitetspolitikkommisjonen, *Om kriget kommit...* (1994) eller i Ekéus-utredningen, *Fred och säkerhet* (2002). Dette er i noen grad riktig, blant annet fordi slike utredninger sjelden har akademiske pretensjoner. Samtidig er det neppe tvil om at den første utredningen er *gjennomstyret* av en *strategic studies*-tenkning.

Med hensyn til materielt innhold, dokumenterer Petersson at de to landene på det overgripende *sikkerhetspolitiske nivået* var enige om betydningen av å bevare Norden som lavspenningsområde, og at begge stater regnet med å være strategisk utsatt i en stormaktskonflikt. På den annen side dokumenteres det at statene hadde ulike syn på balansen mellom avskrekking/beroligelse og integrasjon/avskjerming: Norske aktører betonte mye sterkere betydningen av Nato for avskrekkingformål og for å utlikne ulikevekt; svenske myndigheter var mer opptatt av at Nato-integrasjonen virket provoserende, og av at alliansefriheten kunne bidra til at Sverige ikke ble automatisk involvert i en krigssituasjon. Men Petersson viser samtidig at det var ulike oppfatninger i begge land, med norske aktører – som Einar Gerhardsen og hans fremste sikkerhetspolitiske rådgiver – som tenderte i retning av en svensk tankegang og særlig svenske militære som tidvis var mer norske i sin tenkning. I tillegg viser Petersson at svenske aktører gjennomgående var misfornøyde med norsk alliansepolitikk på 1950-tallet, inntil det fant sted et skifte i svensk tenkning i det neste tiåret, under inntrykk av det gryende begrensset krig-perspektivet og av détente. Vi får en svensk "uppskattning" av norsk politikk. Man merker seg at norske aktører hadde større toleranse eller forståelse for svensk politikk i 1950-årene, samtidig som imidlertid den mer aktive svenske utenrikspolitikken i det neste tiåret førte til at den norske oppfatningen gradvis ble mer negativ. Det siste poenget synes noe overdrevet.

I behandlingen av *det strategiske nivået* viser Petersson at de to statene hadde et nærmest identisk syn på de strategiske omgivelsene og trusselens karakter. Han

drøfter utførlig Sveriges rolle i Natos forsvarsplanlegging, herunder den mangeårige diskusjonen om hvorvidt svensk nøytralitet ville bli respektert eller ikke. Her trekker Magnus også vekslers på Natos arkiver. Vi får en inngående behandling av den såkalte skandinaviske eller norsk-svenske strategiske sammenflettingen, hvor svensk politikk i 1950-årene ikke fremstår som spesielt konsistent: Svenske aktører var på den ene side bekymret for at sammenflettingen ville øke sannsynligheten for at Sverige ville bli involvert i krig. På den annen side ble det fra svensk side poengtert at sammenflettingen kunne bidra til å styrke svensk sikkerhet. Petersson slutter seg for øvrig til tanken om at det fant sted en svensk perspektivdreining ved inngangen til 1960-tallet: Fra det syn at heller ikke Sverige i lengden kunne regne med å stå utenfor krig, med en ledsagende betoning av behovet for hjelp fra vest, til 1960-årenes begrenset krig-perspektiv, fremveksten av marginaldoktrinen, og en gradvis nedtoning av behovet for vesthjelp.

Drøftingen av *det operative nivået* innledes med en oppsummering av tre skoler i svensk forskning om vestsamarbeidets karakter: "Dubbelpolitikk", "återforsäkringspolitikk" og "tyst allianspolitikk". Petersson fastslår med god grunn at det ikke finnes overbevisende dokumentasjon eller argumentasjon for den tredje skolen.

To spørsmål peker seg ut som spesielt interessante i fremstillingen på dette nivået. Det gjelder for det første etterretningssamarbeidet. Her dokumenterer Petersson, primært basert på svensk arkivmateriale, et omfattende samarbeid mellom den norske etterretningsstaben ved Vilhelm Evang og T-kontoret ved Thede Palm – et tokantsamarbeid som var del av et mindre omfattende skandinavisk trekantsamarbeid. Petersson omtaler i denne forbindelse en interessant episode i 1958, da Evang gikk til *svenskene* for å få opplysninger om et amerikansk tokt fra Bodø som han mistenkte kunne ha beveget seg inn på østtysk område i forbindelse med et tokt langs Jernteppet.¹

Det hører med til helhetsbildet at Försvarets radioanstalts (FRA) samarbeid med vestlige land fortsatt i hovedsak hemmeligholdes på svensk side. Her var det også et trekantsamarbeid eller en *triangel*, i dette tilfelle knyttet til utveksling av råmateriale fra signaletterretning. Historien om norsk etterretning for perioden 1945–1970 ble utgitt i 1997.² I anstendighetens navn er det nå på tide å frigjøre studien om FRA for samme periode.

Det luftoperative samarbeidet mellom Norge og Sverige er det andre meget interessante spørsmålet som Petersson tar opp, i dette tilfelle primært basert på norske arkivkilder. Han dokumenterer at samarbeidet var mer omfattende enn hva Neutralitetspolitikkommisjonen viste, og at det fungerte som et dekke for mer

1. FRA svarte for øvrig at det ikke fantes materiale om saken på svensk side. Det ser ikke ut til at Evang opplyste om at dette – så langt jeg kan se – var et spionfly, endog et U-2. Tidspunktet som Evang oppga, 20. november, var feil. Ifølge CIA var datoen 6. november. Kanskje kunne FRA hatt opplysninger om toktet dersom det hadde fått riktig tidspunkt?

2. Olav Riste & Arnfinn Moland, *"Strengt hemmelig" Norsk etterretningsteneste 1945–1970*, Oslo 1997.

enn et flyredningssamarbeid.

Peterssons konklusjon er at Sveriges operative vestforbindelser – med Norge og via Norge – var oppsiktsvekkende tette sett i lys av landenes ulike sikkerhetspolitiske veivalg; at det først var under ”starkt yttre hot och i skilda lägen” at de to land nådde et høyt nivå av sikkerhetspolitisk samarbeid; at Sverige foretrakk bilateralt samarbeid fremfor samarbeid med Nato; og at samarbeidet var politisk sanksjonert. Men Petersson betoner samtidig at Sverige unngikk arrangementer med veststatene som kunne skape bindinger med en automatikk i seg i en krise- eller krigssituasjon, og at samarbeidet hadde klare begrensninger: Det var en arts- og ikke gradforskjell mellom den svenske og norske integrasjonen i de vestlige samarbeidsstrukturene; i et slikt komparativt perspektiv var det svenske vestsamarbeidet ikke særlig dyptgående; det ville derfor ha tatt betydelig tid å få etablert et interoperabelt samarbeid i en krigssituasjon. Svensk politikk under den kalde krigen kan, ifølge Petersson, sammenliknes med norsk politikk før 1940, nemlig troen på at de angelsaksiske stormaktene i egeninteresse ville aksjonere for å hindre at andre stormakter tok kontroll over Skandinavia.

Samlet vurdering

Petersson skriver godt og lett. Han har benyttet et bredt utvalg av primærkilder, først og fremst svenske og norske, men også noe Nato-materiale. En av studiens mange sterke sider er at det er likevekt i bruken av svenske og norske kilder. Tidvis kan omfanget av kildereferanser i notene bli i overkant overveldende, men det er nå ikke uvanlig i doktoravhandlinger. Petersson er godt opplest også på norsk og på internasjonal litteratur før øvrig. Han er kommet under huden på norsk politikk. På ett punkt fornemmer man likevel at norsk tenkning ikke har slått *helt* gjennom, nemlig den store betydning som norske politiske aktører tilla garantien i Atlanterhavspaktens artikkel 5 som avskrekkende virkemiddel, og betydningen av denne garantien uaktet vestmaktenes tallmessige underlegenhet på nordflanken.

De analytiske verktøyene som er valgt, virker fruktbare og gjennomsyrer fremstillingen på en god og konsekvent måte. Det tosidige samarbeidet er systematisk satt inn i en bred internasjonal ramme. Studien faller godt inn i *strategic studies*-tradisjonen.

Fremstillingen av det operative samarbeidet er den beste og mest interessante delen av studien. Her finner vi mye ny informasjon, spesielt om etterretnings- og flysamarbeidet; det operative eller praktiske vestsamarbeidet ses som en del av en større strategisk og politisk helhet; og Petersson er god og balansert i sin fremstilling av samarbeidets omfang og begrensninger.

Empiri og perspektiver – enkelte bemerkninger

Petersson drøfter norsk basepolitikk tidlig på 1950-tallet, et tema som har vært gjenstand for mye oppmerksomhet på norsk side. I likhet med enkelte norske for-

skere blander også Petersson i noen grad sammen to helt ulike arrangementer. Det første gjaldt det såkalte SAC-arrangementet fra oktober 1952, som åpnet for at Strategic Air Command kunne benytte flybasene Sola og Gardermoen i *krigstillelle*. Det egentlige basespørsmålet tas ikke opp eksplisitt, nemlig *fredstidsbase-ring* av en amerikansk taktisk wing (ca 75 fly) på Torp eller Jarlsberg. Slik fredstidsstasjonering ble avvist av norske myndigheter. Petersson omtaler i denne forbindelse bare sakens andre fase, da amerikanerne blant annet foreslo at én skvadron kunne oppholde seg i Norge til enhver tid som ledd i en rotasjonsordning.

Petersson drøfter på samme måte norsk atompolitikk og demonstrerer generelt stor innsikt i spørsmålet. Han nevner i denne forbindelse at Norge anskaffet rakettsystemene Nike og Honest John, som *kunne* bære atomvåpen. Han kunne med fordel ha omtalt spørsmålet om å atombevæpne norske jagerbombere av ulike typer, som hadde en offensiv kapasitet.

Petersson gir en bred og interessant analyse av svenske synspunkter på norsk politikk generelt og på utenriksminister Halvard Lange spesielt. Til tross for at svenske aktører var godt informert om norsk politikk, blir man slått av misforståelsene, fordømmene, ønsketenkningen og tilbøyeligheten til å betrakte norsk politikk gjennom svenske ideologiske briller. Tidvis kan man se storsvenske holdninger – en storebrorsmentalitet. Dette rammer i særlig grad Lange. Man får en assosiasjon til utenriksminister Arvid Taube – ”norskätaren” – som i 1909 fremholdt at Norge måtte lære seg å ”taga direktiver från Stockholm”, og ikke fortsette å drive politikk på egen hånd. Man undres over at en så velbefestet utenriktjeneste som den svenske kunne fremtre som så lite profesjonell, (noen vil hevde det var ansatser til en tilsvarende uprofesjonalitet i svensk diplomati på 1970- og 1980-tallet). Dette er ett av flere eksempler på at Petersson med fordel ikke burde ha nøyd seg med å referere synspunkter, men vært mer aktiv og pågående i analysen.

Valg av analytiske perspektiver egger alltid til diskusjon. Jeg skal begrense meg til å kommentere tre av dem. For det første: Forestillingen om en nordisk balanse, som i mange år nærmest var en egen forskningsindustri. Det er bred enighet om at den statiske dimensjonen – eksistensen av et nordisk mønster – i en periode hadde betydelig tilslutning på politisk nivå i Norden. Det dynamiske elementet var offisielt mer omstridt, spesielt i Finland. Petersson skriver at forestillingen om en nordisk balanse fikk ”tydliga konsekvenser i ländernas agerande”; at de to land ”i hög grad agerade” i tråd med disse forestillingene. Her kan vi reise i det minste to spørsmål knyttet til den dynamiske dimensjonen. Det første kan synliggjøres gjennom et kontrafaktisk spørsmål: Hvor sannsynlig er det at økt sovjetisk press på Finland ville ha fremtvunget en endring i norsk basepolitikk? Svaret er ikke gitt. For det andre: Er det fruktbart å tale om en distinkt balanse i Norden – et nordisk subsystem? Var det ikke heller slik at ”alt henger sammen med alt”, som Gro Harlem Brundtland formulerte det i en annen sammenheng? Vi kan synliggjøre denne problemstillingen gjennom to eksempler: Tysk opprustning åpnet for

en tyngdepunktforskyvning i det norske forsvaret fra Sør- til Nord-Norge; nedleggelse av Keflavik-basen kunne ha fremtvunget kompensatoriske forsvarstiltak i Norge.

For det andre: Forestillingen om et nordisk sikkerhetsfellesskap, med stabile forventninger om fred og fredelig konfliktløsning. Petersson berører ikke dette perspektivet eksplisitt annet enn i en fotnote, og det er greit – man må foreta avgrensninger. I likhet med mange andre forskere kommer imidlertid også Petersson i ulike sammenhenger indirekte inn på spørsmålet om muligheten for krig mellom Sverige og Norge, blant annet i sammenheng med norske vurderinger om at Sverige kunne ha blitt tvunget til å godta transitt av sovjetiske styrker. Mot dette står det syn at Sverige aktet å motsette seg ethvert angrep – også et vestlig, men også at man i en presset situasjon måtte se til at man ikke havnet på "feil side". Her ligger interessante ansatser til en diskusjon om Sveriges handlingsrom og manøvreringer i en krise- eller krigssituasjon.

Dette bringer meg til et tilgrensende perspektiv, som står sentralt i studien til Petersson: "Först under starkt yttre hot och i skilda lägen nådde Sverige och Norge en nivå av säkerhetssamverkan som de aldrig kom fram till i tider av lugn och obundenhet". Det kan være fruktbart å sette dette synet opp mot Bernt Schillers hovedtese, som han har anlagt for en lang tidsperiode: Et mildt trykk eller press fra omgivelsene inspirerte gjerne til forsøk på å intensivere det nordiske samarbeidet, men samarbeidsforsøkene brøt oftest sammen når trykket ble sterkt.³ Synspunktene til Petersson og Schiller står ikke nødvendigvis i motstrid til hverandre; her er det tale om samarbeid på forskjellige nivåer. Å se dem i sammenheng kan være fruktbart.

For det tredje: Peterssons konklusjon om at den svenske holdningen under den kalde krigen kan sammenliknes med den norske holdningen før 1940, nemlig troen på at de angelsaksiske stormaktene i egeninteresse ville aksjonere for å hindre at andre stormakter tok kontroll over Skandinavia – hva som i norsk forskning omtales som den implisitte vestgarantien. Kanskje kan det være vel så fruktbart å sammenlikne med norsk politikk i perioden 1945–1949, da Norge var i en semi-allianse med britene kjennetegnet av mange funksjonelle bånd, men uten at det forelå noen uttalt garanti: Sverige hadde som ambisjon å stå utenfor en eventuell krig, men også en reserveposisjon i form av forventninger om vestlig assistanse om nødvendig, og det ble gjort forberedelser for et slikt tilfelle. I flere krigsscenarioer ville det vært sannsynlig at vestmaktene ville ha assistert Sverige på ulike måter.

Noen egentlig garanti kan man imidlertid knapt tale om, og forberedelser for hjelp utenfra var, som Petersson poengterer, tross alt så beskjedne at det ikke fore-

3. Bernt Schiller, "At Gun Point. A Critical Perspective on the Attempts of the Nordic Governments to Achieve Unity after the Second World War", *Scandinavian Journal of History* 1984:3.

lå noen robust basis for vestlig hjelp på kort varsel. Fra ulike hold på svensk side er det blitt lagt stor vekt på USAs *Guidelines* for Sverige fra 1962, som uttrykk for at det fantes en uformell amerikansk sikkerhetsgaranti som i noen form var gyldig til frem til 1989. Dette er en heller eksotisk fortolkning av et enkeltstående dokument. Petersson har for stor innsikt i politikken og strategiens realiteter til å omfavne slike slutninger.

Konklusjon

Ambisiøse forskningsprosjekter skal tas på alvor, også ved at man reiser kritiske motforestillinger. Noen slike er presentert i denne artikkelen. De er likevel marginale sett i en total sammenheng. Peterssons studie er velskrevet, grundig og perspektivrik. Den er samtidig et av flere eksempler på at det ved Försvarshögskolan har vokst frem et kompetansemiljø innenfor feltet *strategic studies* som holder internasjonalt nivå og som bidrar til å styrke Sveriges internasjonale forskningsrenommé. Det tar mange år å bygge opp et slikt kompetansemiljø. Kloke sjefen vil vite å ta vare på og videreutvikle et slikt aktivum.

Rolf Tamnes*

*Fakultetsopponent